

РЕЦЕНЗИЯ

от **д.ф.н. Камен Руменов Риков**, преподавател в Института по неофилологии
на Университет „Мария Кюри-Склодовска“ в Люблин, Полша
на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.1. Филология,
Докторска програма „Литература на народите на Европа, Америка, Азия,
Африка и Австралия“ – История на славянските литератури
на тема:

Травмите в славянските пограничия

с автор **Кристиян Иванов Янев**

и научен ръководител **проф. д.ф.н. Панайот Димитров Карагъзов**

Формално описание на дисертацията

Предложеният за рецензиране труд съдържа 304 страници и се състои от уводна част, четири глави с прецизно структурирани подраздели, заключение и библиография.

Въведението (с. 4–18) коректно излага обекта и предмета на изследването, както и методологическите постановки и съображения на автора. Още тук К. Янев означава намерението да предложи *две основни хипотези*, базирани върху *теоретичния модел на културната травма* (с. 12).

Първата глава (с. 19–84) се фокусира върху използвания понятиен апарат, като обосновава изискването за интердисциплинарен подход към компетентното и научно продуктивно изследване на избраната тема.

Втората глава (с. 85–150) съдържа изложение на исторически и социокултурни контексти, които К. Янев приема за съществени при осветляване на избраната от него тема. Отделно внимание е посветено на традициите в полската, българската и чешката хуманитаристика във връзка с мултикултурното наследство и научното отразяване на сблъсъците между малцинства и мнозинства.

Третата глава (с. 151–213) коментира знакови текстове върху полско-еврейските и чешко-немските конфликти с времеви обхват на книжовната продукция от 1945 до 1989 г.

Авторът защитава тезата, че реагирайки на травматичните исторически процеси, художествената литература участва във формирането на колективната историческа памет.

Четвъртата глава (с. 214–269) продължава изследването на травмите в посочените литературни традиции, но във времето на източноевропейския Преход към демокрация. Обособеният времеви отрязък стимулира появата на критични наративи спрямо миналото, като авторът предлага задълбочена интерпретация на новите художествени и идеологически тенденции в разкриването на травмите.

Заключението се побира в рамките на 5 страници и половина (270–275). В толкова скромнен обем К. Янев се отказва от подробни обобщения на представените тези и анализи, като вместо това се концентрира почти изцяло върху зададените в началото две хипотези, които приема за потвърдени след направения в дисертацията анализ.

Библиографията съдържа 35 художествени произведения и 360 позиции с научни и полемични публикации. Най-широко застъпени са източниците на български, полски и английски автори, което е в пряко съответствие с тематичния фокус и предпочетената от автора методика.

Следва да се подчертае, че във формално и композиционно отношение дисертационният труд е на образцово равнище.

Цели, обхват, методология и постижения на изследването

Изследователските параметри и понятийният апарат на дисертацията са формулирани прецизно и с широка аргументация. **Целта** на монографията е да се проследи как художествената литература отразява *травматичния потенциал на междуетническите отношения в пограничията между славянското и неславянското население в Централна, Източна и Югоизточна Европа* (с. 5). **Предмет на изследването** са произведения от полската, чешката и българската литература, създавани след края на 80-те години на XX век *като част от усилията за преосмисляне на миналото, неговото деидеологизиране и обговаряне на темите табу от предишните исторически периоди* (с. 6). Въпреки това Янев компетентно предоставя и обзор на създадени преди 1989 г. полски и чешки произведения върху травмите от Втората световна война. Това той прави не самоцелно, а за да открие вече наложената литературна традиция, както и да изтъкне последиците от идеологически обременени наративи и съответната поява на контранаративи. По сходен

начин авторът съпоставя изследваната текстова продукция с визуални и кинематографски (документални и игрални) репрезентации на темата (с. 220–226) и отчита силно преплитане между филмовите творби с предхождащи ги историографски и литературни текстове, както и ролята на филмите за пораждање на широки публични дискусии (с. 225).

Избраните тема и научен инструментариум са първото заслужаващо внимание постижение на рецензията, доколкото той се фокусира върху *междуетническите отношения в пространствата, традиционно определяни като мултикултурни и погранични* (с. 4). Авторът смело навлиза в актуални и многоаспектни проблеми, пораждащи остри противоречия в публичното пространство, като очевидно съзнава рисковете от възможни критики относно своя подход, селективността на изворите, емоционалната наситеност на темата и многообразието от гледни точки както в публицистиката, така и в научната сфера. Тук проличава второ ярко достойнство на дисертацията: запазвайки научна добросъвестност, Янев следва собствена методология и коментира редица нееднозначни понятия, като успява да конструира ясно и последователно изложение с избягване на предопределените терминологични и интерпретативни уловки.

Такива уловки произтичат от самата насоченост на монографията. В светлината на съвременната чувствителност към проблемите на национализма, мултикултурността и всички прояви на дискриминация ключови понятия като *славянство* и *славянски народи, славяно-неславянски отношения, пограничие* и *граничност*, както и *травма* изискват строго дефиниране и придържане към декларираните изследователски модели. Трябва да се подчертае, че авторът се справя с тази задача на висота. Цялата първа глава е посветена на изходния терминологичен апарат с отчитане на отделните нюанси при употребяваните понятия в разноезичната научна литература. Характерно при Янев е предпочитанието към англоезични изследвания и произтичащото заимстване оттам на теоретически и понятийни рамки, което също следва да се разглежда като достойнство на дисертацията, доколкото предотвратява евентуални разминавания в академичните дискурси в трудовете на български, полски и чешки хуманитаристи.

Докторантът заявява своето изследване като интердисциплинарно, основаващо се на *изследванията на границите* и *изследванията на травмата и паметта* (с. 6). Същевременно монографията представлява образцово съпоставително проучване с

дълбоко познаване на литературноисторическата специфика. Следва да се отчете и коректната употреба на отделни социологически, историографски и психологически постановки, което напълно съответства на поставените в труда задачи. При всичко това авторът съхранява яснота и последователност на мисълта, което е поредно достойнство на текста.

Янев схваща **границата и граничността** в тясна обвързаност с англоезичните понятия *border*, *borderland* и *border studies*. Той налага и следва разбиране на границите като *социално и културно конструирани феномени*, а пограничията – като *арена, на която се оформят нови индивидуални и групови идентичности* (с. 40) и логично акцентира върху *социалното функциониране на границите и пограничията* и тяхното силно *символично значение* (с. 40–41). Пограничието се възприема като *териториална и географска даденост*, но същевременно като *ментално и символично разделение* (с. 7), като второто схващане има категоричен превес в изследването. Оттук авторът формулира тезата за потенциала на граничните региони *да се превърнат в централни теми в колективните въображения за идентичността, произхода и миналото* (с. 41), с което обосновава нуждата от последвалите в труда анализи.

По сходен начин в монографията се теоретизира **въпросът за травмата**. Янев предупреждава за опасността от изравняване на различни преживявания под общия знаменател на травмата, следвайки концепцията на Доминик ЛаКапра за смесване или отъждествяване на травмата с историята (с. 46). В изложението си върху понятието авторът разбираемо се насочва към идеите за колективната и културната памет, като отчита динамиката между микро- и макроравнището (индивидуалния и колективния опит) на травматичните изживявания. Прегледът върху травмата като теоретически проблем изхожда от тезите на Зигмунд Фройд и неговите последователи, за да премине към утвърждаването на понятието в хуманитаристиката от края на ХХ век чрез текстове на Дори Лауб и Шошана Фелман, Джефри Хартман, Кати Карут, Кали Тал и др. Особено продуктивна за дисертацията е идеята на Тал за свързаността на травмата с определени форми на разказване (т.нар. *стандартизирани наративи*), които претърпяват кодифициране и утвърждаване (с. 62). Янев настоява върху *моралната отговорност на литературата и изкуството* предвид естествено зараждащото се съперничество между различни индивидуални и колективни наративи (с. 64). Следвайки тезите на Майкъл

Ротберг, той подчертава зависимостта на литературните изображения на темата от отделни художествени традиции, най-общо определени като *традиционни и експериментални* – реалистически, модернистки и постмодернистки (с. 67). Янев обаче регистрира специална чувствителност към т.нар. *културна травма*, дефинирана от социолози като Джефри Александър и Рон Айерман в началото на ХХІ век, като с това изтъква разминаванията между действителното историческо събитие и сетнешните му художествени и нехудожествени превъплъщения, зависими от въображението (с. 70).

Идеите за граничността и травмата отвеждат Янев към същностния проблем за вината и отговорността, проследен в отделен подраздел (с. 72–84). В хода както на теоретическото изложение, така и на анализационните наблюдения авторът запазва остър поглед върху разграничаването на насилници, свидетели и жертви при изобразяваните конфликти. По такъв начин той избягва евентуална зависимост от националните традиции, предопределили личните му възгледи и академична школовка.

С академична коректност монографията борави и с понятията за **славянски и неславянски** етноси, култури и конфликти. Янев дава превес на културната идентичност, като за сметка на строгите етнически, държавни, езикови и конфесионални критерии акцентира върху колективните щампи *свой* и *чужд* в даден исторически момент с обособяването на конфликтни зони между *мнозинство* и *малцинство* (с. 7–10).

В теоретическата част (I и II глава) авторът следва неотклонен модел. Той дава исторически преглед на ключовите понятия и тези, като отчита техния развой, допълнения и противоречия. В хода на изложението Янев откроява тези постановки, които приема за най-продуктивни за своето изследване. В отделни случаи той констатира концепциите на цитираните авторитети без да им дава специална оценка, което води до извличане на личните му позиции по непряк път, какъвто е случаят напр. с възприемането на дадена общност като славянска.

В тематичен план на анализ са подложени творби, отразяващи полско-еврейските отношения в земите на границата между Третия Райх и Съветския съюз през Втората световна война, чешко-немските контакти в Судетите след нацистката окупация на Бохемия и Моравия, както и българо-мюсюлманските връзки в Родопите по времето на т.нар. *възродителен процес* и *голямата екскурзия*. Очевидната асиметричност в историческия контекст, социалната и междуетническа специфика при зададените теми е

убедително отстранена чрез самите цели и теоретически апарат на изследването, което търси известни типологически сходства в художественото изображение на миналото. Нещо повече – важен принос на дисертацията е компетентното и широкообхватно проследяване на три славянски литературни традиции, което я превръща в еталон за бъдещи славистични литературоведски проучвания.

Анализите на художествени произведения, литературния контекст и предопределени от националните традиции явления се съдържат в четвъртата глава на монографията. Авторът поддържа концентрацията върху литературните изображения и техники, като в същото време отразява политическите напрежения и обусловености при създаването и рецепцията на творбите, включително чрез изказвания на високо държавно равнище. На целенасочен анализ са подложени, от полска страна, репортажната книга на Ана Биконт *Ние от Йедвабне* (с най-обстойни коментари), пиесата *Нашият клас* на Тадеуш Слободжанек, и романите *Играчът на пинг-понг* на Юзеф Хен и *Полето на мъртвите* от Марчин Пилис; от чешка страна – 4 романа (*Мелницата на Хаберман* на Йосеф Урбан, *Пари от Хитлер* на Радка Денемаркова, *Прогонването на Герта Шнирх* на Катержина Тучкова и *Немците* на Якуба Каталпа); от българска – пиесата на Теодора Димова *Невидимите пътища на прошката* и четири романа (*1989* на Димитър Коруджиев, *Реквием за никого* на Златко Енев, *Щъркелите и планината* на Мирослав Пенков и *Роман за името* от Людмила Миндова).

Подборът на творбите очевидно цели съразмерност между трите национални традиции – ефект, който е постигнат с вещина. От друга страна, анализите са структурирани по проблемни ядра, вместо механична съпоставка по езиков признак. Освен това, успоредяването на словесната продукция с визуални адаптации (изложби, инсталации и най-вече кинематография) доказва както широкия обществен отзвук от представените събития, така и сходните етически измерения при тяхното интерпретиране. Тези отличителни белези затвърждават убеждението за адекватен набор от коментирани творби, умели интерпретационни акценти и обосновани изводи.

Цитираната литература разкрива широка хуманитарна ерудиция. Отлично впечатление прави боравенето с литературоведски, социологически и културологически разработки от последните две десетилетия.

Основните хипотези и изводите в изследването

Заклучителната част на монографията Кристиан Янев посвещава на рекапитулация на заложените в изложението тези и наблюдения. Главният фокус е върху зададените в самото начало две хипотези, които заедно с автора аз приемам за убедително доказани.

Потвърждава се **първата хипотеза** за пряка *обвързаност на наративите за травмите с обществените и културните условия на славянските държави* (с. 272). Преди 1989 г. социално-политическите фактори са в състояние да *манипулират или изцяло изтриват от дискурсивното поле неудобните теми*, тъй като *идеологическият контрол и цензурата успяват да маргинализират или табуизират за известен период от време проблема за травмите на малцинствата*. Пространният анализ на художествените творби, посветени на трите травматични периода, безусловно доказва и **втората хипотеза**, което впрочем повдига и стойността на словесното изкуство в съвременната епоха – *художествената литература изпреварва политическите проекти за помирение и се стреми към преодоляване на различията и наследените конфликти*.

Що се отнася до **конкретните изводи** от наблюденията върху литературната продукция на Прехода, те далеч надхвърлят финалните обобщения на автора. Тяхната многобройност и важност позволява всеки читател да ги йерархизира според собствения вкус и интелектуални предпочитания. В моя прочит сред най-значимите от тях попадат следните:

- във всички избрани произведения се забелязва набор от общи мотиви, репрезентации и теми. В част от текстовете са налице сюжетни близости, които свидетелстват за определена схематичност на изображението (междуетнически любовни истории, семейни тайни, релативизиране на вината и/или неубедителен катарзис). Тези прилики показват сходни подходи при опитите да изобразят травмата на другия и собствената вина и отговорност. Също така те разкриват художествените стилно-езикови търсения за представяне на страданието и неудобните истини (с. 219–220);
- към литературата върху травмите в славянските пограничия могат да се приложат наблюденията на Майкъл Ротберг за Холокоста. Поради стоящия в основата им исторически опит романите и пиесите обръщат внимание на въпросите за достоверността на изворите и аспектите на колективната памет (с. 238);

- въпреки стремежа към историческа точност при описанията на реалиите и обществените процеси, за разглежданите романи по-важен въпрос остава паметта за случилото се (с. 244);
- желанието за противодействие на забравата и разкриване на истината не гарантира възстановяването на паметта за травматичните събития. Индивидуалната и колективната памет са подчинени на различни психологически и социологически механизми, което ги прави ненадеждни и манипулируеми (с. 247);
- в разгледаните текстове вещите и имотите играят важна роля при обяснението на междугруповото насилие. В повечето текстове облагодетелстването за сметка на жертвите експлицитно е посочено като водещ мотив за действията на насилниците; от друга страна, отнетите насила вещи стават проекция на чувството за вина у извършителите (с. 250);
- подялбата на извършители, свидетели и жертви се наблюдава във всички разглеждани произведения. Макар че тези категории са утвърдени във връзка с литературата за Холокоста, тяхното прилагане към други случаи на междуетническо насилие е напълно продуктивно (с. 259);
- макар и условията на функциониране на полската, чешката и българската литература за травмата да се променят драстично след 1989 г., до днес остава неразрешен въпросът за отношението между етика и естетика при изобразяването на травмата, вината и потенциалното помирение (с. 274).

Подобни заключения по най-пряк начин доказват полезността от модерни съпоставителни славистични изследвания, както и високата тематична и методологическа съдържателност на дисертационния труд на Кристиян Янев.

Критически бележки и препоръки

Монографията заслужава респект включително заради личния подход при подбора и изясняването на теоретическите постановки и заради наложената интерпретаторска парадигма. Оттук и моето убеждение, че критични бележки към автора могат да се отправят единствено с оглед на частни изследователски предпочитания и съображения.

Към рецензирания труд бих отправил две препоръки. Първата е за подзаглавие, което да фиксира времепространствения и жанров обхват на проучването. Заглавието на

монографията напълно отговаря на нейното съдържание, но ефектно стегнатата формулировка би могла да се допълни от поясняваща титулна информация.

Втората препоръка засяга обхвата на заключителната част. Компактността на обобщенията не би била нарушена, ако тук по-обстойно се систематизират и концептуализират иначе великолепните изводи от аналитичните подраздели.

Оценка на научните постижения на докторанта

В автореферата докторантът е посочил 11 научни публикации по темата (от 2018 до 2021 г. в България и Полша на български, полски и английски език), което свидетелства за задълбочено присъствие на проблематиката в неговата академична дейност.

В последните пет години маг. Кристиян Янев се е наложил като разпознаваем учен славист с многобройни публикации в научни списания и сборници. Научните му интереси са разностранни, включително към средновековните исландски саги и славянските житийни модели. Текстовете му разкриват еднакво високи академична култура и добросъвестност. Фокусът върху полската литература след Втората световна война отрано се разширява с компаративистични погледи към чешката и българската словесност.

Специално изтъкване заслужава ролята на Кр. Янев като редактор и съставител на три научни сборника, работата му върху тематични броеве на *Литературен вестник* и членството в редколегията на сп. *Филологически форум*, както и изключителната му активност като преводач на критически и литературоведски текстове.

Заключение

Предложеният за рецензиране дисертационен труд притежава всички белези на солидно, широкообхватно и прецизно подготвено научно изследване. Приносният характер на компаративистичната монография приемам за безспорен. Убеден съм както в бъдещата ѝ функция като образец за следващи докторанти, така и в уместността на нейно издаване като книга, по възможност на английски език. Този труд несъмнено се полага в най-добрите традиции на българската славистична литературоведска школа, доколкото осигурява приемственост с постиженията на авторитети като Боян Ничев, Боян Биолчев, Панайот Карагьозов, Калина Бахнева, Маргрета Григорова.

С оглед на посочените достойнства на дисертацията и цялостната научна дейност на маг. Кристиян Иванов Янев с пълна убеденост предлагам на почитаемото жури да присъди на кандидата образователната и научна степен *доктор* по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма *Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия – История на славянските литератури*.

Люблин, 1.09.2022 г.

Kamen Rikev, dr hab.

Instytut Neofilologii

Wydział Filologiczny

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie